

Sorsszerű véletlenek. Hogyan lesz valakiből fordításkutató?

Klaudy Kinga

ELTE BTK, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

Kivonat: A fordításkutatás Magyarországon a 20. század 70-es éveiben még nem létezett önálló tudományterületként: tartottak előadásokat, írtak tanulmányokat a fordításról, de nem folyt tudományos kutatómunka, nem történt rendszeres adatgyűjtés és elemzés. Saját pályám fordításkutatóként nyolc sorsszerű véletlennek köszönhetően alakult, amelyek fokozatosan ebbe az irányba tereltek. A tanulmány első része ezt a nyolc sorsszerű véletlent mutatja be. Az első három véletlen: fordítói megbízások a Gondolat Kiadónak, ösztöndíj, hogy forduljak a nyelvészeti kutatás irányába, könyvtárosi munkám a Központi Kémiai Kutatóintézetben, ahol közelről figyelhettem meg a tudományos kutatás folyamatát. A tudományos kutatás szervezéséhez vitt közelebb következő munkahelyem, az MTA Tudományszervezési Tájékoztatójának szerkesztősége. Végül felvettek a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Nyelvi Intézetébe tudományos munkatársnak, és véletlenül rám osztották Revzin és Rozencvejg (1964) fordításelméleti művének ismertetését, amelyből megtudtam, hogy a fordításnak nemcsak gyakorlata, hanem elmélete is van. A Nyelvi Intézetben bekövetkezett további véletlen események eredményeként kaptam meghívást orosz–magyar fordítástechnikát oktató egyetemi adjunktusnak az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Csoportjába, és a tanárok toborzása során találkoztam néhai Bart István műfordítóval. Ez a nyolcadik találkozás, mely házassággal végződött, döntő hatással volt pályám alakulására, mert 47 éven keresztül tanulmányozhattam egy zseniális műfordító fordítási kompetenciáját. A tanulmány második része arról szól, hogy három legfontosabb tudományos eredményemben milyen szerepet játszottak a véletlenek: a fordított szövegek kvázi-helyességének leírásában, az dinamikus kontrasztok és az indoeurópai–magyar, valamint a magyar–indoeurópai irányban végzett átváltási műveletek rendszerének leírásában, és végül az aszimmetria hipotézis felállításában.

Kulcsszavak: fordításkutatás, sorsszerű véletlenek, kvázi-helyesség, dinamikus kontrasztok, aszimmetria hipotézis

1. Bevezetés

Hogyan lesz valakiből fordításkutató a 20. század 70-es éveiben, amikor a fordítástudomány (*Translation Studies*) nemzetközileg is csak a kezdeti lépéseket teszi, Magyarországon pedig senki sem műveli? Tanulmányomban arról fogok írni, milyen – később sorsszerűnek bizonyuló – véletlen események vezettek odáig, hogy elkezdtem a fordítások szisztematikus kutatásával foglalkozni. A múlt század 70-es éveiben is sokan tartottak előadásokat, sokan írtak a fordításról, de ezek általában már elkészített fordítások alapján egy-egy mű vagy egy-egy műfaj fordításával kapcsolatos élménybeszámolók voltak. Fordításkutatásról pedig csak akkor beszélhetünk, ha valaki előre megfontolt szándékkal, vagy kevésbé bűnügyi zsargont használva, előre megfogalmazott kutatási céllal új adatokat gyűjt a fordítás valóságából, azokat rendszerezi, elemzi, magyarázza, és új megállapításokat tesz a fordításnak mint jelenségnek a természetéről.

Fordításkutatónak az nevezhető, akinek kutatási eredményei gyarapítják tudásunkat a fordításról mint a kommunikáció sajátos formájáról, azaz a kétnyelvű kommunikációról, amelyben az üzenet eljutását az adótól a vevőig még az is nehezíti, hogy közben nyelvet (és sokszor kultúrát is) kell váltani. Fordításkutató az, akinek kutatási eredményei a saját nevéhez köthetők, amely eredményekre lehet hivatkozni, amelyeket lehet tovább kutatni, lehet igazolni vagy cáfolni. A fordításkutató tehát munkásságával folyamatosan hozzájárul ahhoz, hogy egyre többet tudjunk meg a kutatás tárgyáról, a fordításról. Amikor fordításról beszélek, akkor természetesen a nyelvi közvetítés összes válfajára gondolok.

Mona Baker *In Other Words* (1992) című művének előszavában leírja, milyen különböző módokon válhat valaki fordítóvá vagy tolmáccsá. Különbséget tesz a *vocational training* (gyakorlati szakképzés) és a *professional training* (felsőfokú szakmai képzés) között. A formális képzés nélküli tolmácsolétpályák illusztrálására Lanna Castellanót idézi (1988), aki leírja, milyen életpályát kell befutni ahhoz, hogy valaki formális képzés nélkül negyven éves korára elkezdhesse tolmácsolási pályafutását. Castellanónak egy mondata különösen tetszett nekem: „Never marry into your own nationality” (1988: 133). Ezek szerint a magánéletnek is szerepe lehet a nyelvi közvetítői pályára való felkészülésben. Ennek, mint később látni fogjuk, az én pályafutásomban is nagy szerepe lett.

A 21. század elején Andrew Chesterman irányította rá a figyelmet a fordítók és a tolmácsok személyiségére *The Name and Nature of Translator Studies* című tanulmányában (2009). Parafrázálva James Holmes (1972/1988) híres cikkének címét egyenesen a fordítástudományt javasolta létrehozni. Ennek a tanulmánynak a témaválasztásakor arra gondoltam, talán az is érdekes lehet, hogyan válhat valaki fordításkutatóvá. Ha nem is lesz belőle egy új kutatási irány *The Name and Nature of Translation Scholar Studies* címmel, de tanulságos lehet.

2. Hogyan lesz valaki fordításkutató napjainkban, a 21. század elején?

Manapság, a 21. század elején sokkal könnyebb fordításkutatóvá válni. Most csak a magyar helyzetre utalok, de az egész világban működnek fordítástudományi doktori programok. Az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskolájában 2003 óta van Fordítástudományi Doktori Program kifejezetten azzal a céllal, hogy fordításkutatókat neveljen. A programra jelentkezők olyan témavezetők között választhatnak, akik a tanulmányozni kívánt területen már komoly eredményeket értek el. A témavezető öt évig foglalkozik a hallgatókkal. A Fordító- és Tolmácsképző Tanszéken olyan könyvtár áll rendelkezésre, amely több mint ezer fordítástudományi művet tartalmaz.

Könyvtárunkban elérhető az összes fontos nemzetközi fordítástudományi folyóirat: *Across Languages and Cultures*, *Babel*, *Interpreting*, *Meta*, *Perspectives*, *Target*, *The Translator*. A tanszéknek saját fordítástudományi folyóirata van, a *Fordítástudomány (Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, oktatása és gyakorlata témaköréből)*, ahol a doktoranduszoknak van lehetőségük publikálni. A tanszék minden évben szervez nemzetközi fordítástudományi konferenciát (TransELTE¹) és minden májusban társszervezőként rendez online konferenciát kimondottan a fordításkutatók számára (MANYE Fordítástudományi Kutatások²), ahol a doktoranduszoknak van alkalmuk előadást tartani.

A jó szakmai körülményeknek köszönhetően az ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Programjában 2003 és 2024 között 62 hallgató szerzett doktori fokozatot fordítástudományból. Az értekezések nyilvánosan hozzáférhetők az Országos Doktori Tanács honlapján vagy az ELTE Digitális Tudástárában (EDIT). Nemrég, 2023-ban az addigi összes értekezés összefoglalója megjelent Robin Edina, Malaczkov Szilvia és Kovalik-Deák Szilvia szerkesztésében: *Így született a magyar fordítástudomány. Doktori kutatások 2003–2023* címmel. Ez a kötet különösen hasznos segítséget nyújt az új jelentkezők témaválasztásában.

3. Mi volt a helyzet a múlt század 70-es éveiben Magyarországon és a világban?

Magyarországon nemcsak Fordítástudományi Doktori Program nem volt, de a fordítástudomány/fordításelmélet sem létezett. Legalábbis abban az értelemben nem, mint ahogy ma értelmezzük, amikor a fordítástudomány feladatának a legtágabb értelemben vett nyelvi közvetítés eredményének, folyamatának és funkciójának vizsgálatát tartjuk. Születtek tanulmányok, tartottak konferenciákat, de ezek tárgya csak a mű-

¹ <https://languages.elte.hu/fttkonferenciak>

² <https://forditastudomany.hu/esemenyek>

fordítás volt, és nem a tágabb értelemben vett fordítástudomány, amelybe a tolmácsolástól kezdve az audiovizuális fordításig a nyelvi közvetítés minden válfaja beletartozik, és ezek tanulmányozásához a nyelvészettől kezdve a neurolingvisztikán keresztül a szociológiáig a legkülönbözőbb tudományterületekkel való együttműködés szükséges.

De nem tehetünk szemrehányást magunknak, mert a nyelvészeti megközelítésű művek az egész világon csak a 60-as években kezdtek megjelenni: Mounin (1963), Nida (1964), Catford (1965). Egyetlen magyar szerző volt, Tarnóczi Lóránt, aki az OFFI munkatársaként megpróbálta az említett műveket a magyar közönséggel megismertetni, de *Fordítókalausz* című műve nagyon kis példányszámban jelent meg (1966), és semmi visszhangja nem lett. A fordítók túl elméletinek tartották ahhoz, hogy segítse mindennapi munkájukat, a nyelvészek pedig nem érdeklődtek a fordítás iránt, még nem látták meg benne a lehetséges kutatási tárgyat.

4. Hogyan lettem én mégis fordításkutató a 70-es években?

Fordításkutatóvá válásom szempontjából két fontos eseményt kell megemlítenem: 1973 szeptember 21-én délelőtt lezajlott az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Csoportjának első évnyitója az ELTE Ménesi úti kollégiumában, délután pedig lezajlott esküvőm néhai Bart István (†2019) műfordítóval, az Európa Könyvkiadó szerkesztőjével.

Ha valaki azt gondolná, hogy ilyen egyszerű a recept: be kell lépni egy fordítóképző intézménybe, és házasságot kell kötni egy fordítóval, akkor meg kell mondanom, hogy nem volt ilyen egyszerű. Mindkét eseményhez sorsszerű véletlenek sorozata vezetett 1968 és 1973 között. Pontosabban nyolc sorsszerű véletlen. Ezekről fogok beszámolni a következőkben.

4.1. Az első sorsszerű véletlen: Dolmányos István professzor kérdése

1968-ban végeztem az ELTE Bölcsészettudományi Karán történelem–oroszcsozon. Történésznek készültem, és ebben nagy szerepet játszottak Dolmányos István professzor kitűnő újkori történelemmel foglalkozó előadásai és szemináriumai. Mivel tudta, hogy japán nyelvet is tanulok, azt ajánlotta, hogy diplomamunkámban a japán–magyar kapcsolatok két világháború közötti alakulását vizsgáljam. A kutatást az Országos Levéltárban kellett végeznem, ahol a Külügyminisztérium Gazdasági Osztályának és Politikai Osztályának titkos iratait és titkos követi jelentéseit tanulmányozhattam témavezetői ajánlással. Akkor fogott el először a kutatás izgalma, hogy olyan iratokba tekinthetek bele, amelyekből összeáll egy kép Magyarország két világháború közötti külpolitikájáról.

Témavezetőmnek nagyon tetszett a dolgozat, de történeti állást nem tudott ajánlani, ezért megkérdezte, nem lenne-e kedvem a Gondolat Kiadónak fordítani. Volt kedvem. Ő éppen az *Orosz forradalmárok a XIX. században* című sorozatot szerkesztette, és rám bízta Herzen leveleinek fordítását. Hogy jó volt-e a fordításom, nem tudom, mert semmilyen visszajelzést nem kaptam rá, de ezután rendszeresen kaptam fordításokat a Gondolat Kiadótól és az Európa Könyvkiadótól. Általában irodalomtudományi szövegeket fordítottam, például Borisz Eichenbaum (1974), Viktor Percov (1976) tanulmányait.

4.2. A második sorsszerű véletlen: Dezső László professzor kérdése

Közben nyelvtanárként is dolgoztam, a TIT József Attila Szabadegyetemének Budapesti Nyelviskolájában tartottam orosz felsőfokú állami nyelvvizsgára előkészítő tanfolyamokat (az angol szakot csak később végeztem el). Akkoriban a TIT állandóan szervezett továbbképzéseket a nyelvtanároknak általános és alkalmazott nyelvészetből. Az egyetemen főleg leíró nyelvészetet tanítottak, ami nem volt nagyon izgalmas, de ezeken a továbbképzéseken megismerkedhettem a nyelvészet legújabb irányzataival. Kitűnőek voltak az előadók – Kiefer Ferenc, Szépe György, Dezső László, Papp Ferenc, Hell György, Hegedűs József –, és hatásukra elkezdett érdekelni a nyelvészet.

Az egyik esti nyelvórát meglátogatta Dezső László professzor, és utána megkérdezte: nem lenne-e kedvem kontrasztív nyelvészettel foglalkozni? Volt kedvem, és be is kapcsolódtam két kontrasztív nyelvészeti kutatócsoport munkájába, az egyiknek az volt a címe, hogy *Szituatív dialógusok és nyelvi szerkezetek*, a másikban az állami nyelvvizsga fordítási feladatainak hibáit elemeztük. Mindkét kutatást érdekesnek találtam, a zárójelentést élvezettel írtam meg. Ezekből nem lett publikáció, de a tudományos művek fordítása mellett elkezdtem gyakorlatot szerezni az önálló tudományos írásban is.

4.3. A harmadik sorsszerű véletlen: az MTA Központi Kémiai Kutatóintézete

Olyan munkahelyet próbáltam keresni, ahol napközben legalább valamennyi időt a fordításnak szentelhetek, és így jutottam el az MTA Központi Kémiai Kutatóintézetébe könyvtárosnak. A Központi Kémiai Kutatóintézet a múlt század 70-es éveiben a Pusztaszeri úton volt egy frissen épült, hipermodern, technikailag kitűnően felszerelt épületben, ahol nemzetközileg is elismert kutatások folytak. A kutatók rendszeresen jártak külföldre, féléves-egyéves ösztöndíjakat kaptak, angolul publikáltak a legjobb nemzetközi folyóiratokban. Ezek a nemzetközi folyóiratok a könyvtár olvasótermében szabadpolcon voltak kirakva, és a kutatók napi rendszerességgel jártak le a könyvtár olvasótermébe „irodalmazni”, hogy nyomon követhessék a legfrissebb kutatási eredmé-

nyeket. Valójában itt láttam életemben először tudományos kutatást működés közben, mert a bölcsészettudományok területén ilyen lehetőségek nem voltak. Ezt az életformát nagyon vonzónak találtam, és arra gondoltam, hogy én is így szeretnék élni valamikor.

Közben azért a fordításra is jutott időm, és a nyelvészeti továbbképzésen javasolt könyveket is szorgalmasan olvastam. Éppen a *Nyelvtudományi Értekezések* 76. számát olvastam, amelyet Dezső László írt, és az volt a címe, hogy *A jelzős „főnévi csoport” kérdései a magyarban* (1971), amikor olvasás közben szinte villámcsapás-szerűen jött a felismerés, hogy ez a könyv nyelvészetileg magyarázza az én fordítási problémáimat.

4.4. A negyedik sorsszerű véletlen: egy új munkahely

Egy véletlen találkozás alkalmával az egyik ismerősöm megkérdezte, meddig akarok még fent maradni a „Varázshegyen”, azaz a Pusztaszeri úti kutatóintézetben, ahol eléggé el voltam zárva a világtól, és mivel nem voltam vegyész, semmiféle fejlődési lehetőséget nem kaptam. Ezen akkor már én is sokat gondolkodtam, és amikor felajánlottak egy másik állást szintén a Magyar Tudományos Akadémián, de a Központi Könyvtárban, örömmel elfogadtam. Itt nem könyvtárosi feladataim voltak, hanem a *Tudományszervezési Tájékoztató* szerkesztőségébe kerültem. Az volt a feladatunk, hogy kutatási-fejlesztési (K+F) cikkeket szemlézzünk idegen nyelvű folyóiratokból, és rövid magyar nyelvű összefoglalást készítsünk belőlük. Nem volt nagyon izgalmas munka, de sok mindent megtudtam a tudományszervezésről, és ez újabb lépés volt a tudományos kutatás felé.

4.5. Az ötödik sorsszerű véletlen: egy könyvismertetés az MKKE Nyelvi Intézetében

A TIT Budapesti Nyelviskolájában végzett munkám során figyelt fel rám Hegedűs József, az akkori Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem (MKKE) Nyelvi Intézetének munkatársa, aki akkor kapott megbízást, hogy hozzon létre egy Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéket az Intézetben belül. Megkérdezte, nem lenne-e kedvem eljönni tudományos segédmunkatársnak az új tanszékre. Nagy örömmel fogadtam ezt a meghívást, és 1972-től már ott kezdtem az új tanévet. A Nyelvi Intézetben pezsgő szakmai élet folyt, a nyelvtanárok hittek abban, hogy a modern nyelvészeti eredmények megismerése növelni fogja a nyelvoktatás hatékonyságát. Havonta rendeztünk olyan szemináriumokat, ahol az Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék tagjai bemutattak egy-egy nyelvtudományi művet, és nekem Revzin és Rozencvejg, *Osznovi obscsevo i masinnovo perevoda* (1964) című műve jutott. Itt megint ki kell emelnem a véletlen szerepét. Véletlenül osztották rám ezt a művet, de nagy szerepet játszott szakmai pályafutásomban. Ebből a könyvből tudtam meg, hogy a fordításnak nemcsak gyakorlati, hanem elmélete is van.

4.6. A hatodik sorsszerű véletlen: egy korrektúra

A Nyelvi Intézetben lett kollégám Ferenczy Gyula, aki éppen akkor fejezte be új könyvét *Rendszerező-gyakorló orosz nyelvtan 25 blokkban* címmel. Mielőtt leadta volna a kéziratot a kiadónak, megkért, hogy nézzek bele, nem találok-e benne valami hibát. Ez nem hivatalos korrektori felkérés volt, és nem is nagyon hitte, hogy bármilyen hibát találnék. Én viszont komolyan vettem a feladatot. A könyv nagyon tetszett, alaposan átnéztem, sok mindent javítottam, és nyelvoktatási tapasztalataim alapján sok jó tanácsot adtam, még új példamondatokat is javasoltam, amelyek bele is kerültek a könyvbe (Ferenczy 1973). Ő ezt nem kritikának fogta fel, hanem hálás volt érte, és látta, hogy megbízhatóan dolgozom.

4.7. A hetedik sorsszerű véletlen: egy hozzászólás

A hetedik sorsszerű véletlen szintén Ferenczy Gyulához fűződik. Ugyanebben az időben, 1972-ben volt *A többtagú nominális szerkezetek szintagmatikája az orosz nyelvben* című kandidátusi értekezésének munkahelyi vitája (az értekezés nyilvános vitájára 1973-ban került sor). A munkahelyi vita az MKKE Nyelvi Intézetében zajlott, nagyszámú résztvevővel. Nem voltam opponens, ahhoz még nagyon kezdőnek számítottam, de a dolgozatot alaposan elolvastam, és hozzászóltam a vitához. Ferenczy Gyula az akkori nyelvtudományi divat szerint nagyon sok rövidítést, képletet és ágrajzot használt a disszertációjában, nekem pedig, aki nemrég még a Kémiai Kutatóintézetben dolgoztam, határozott elképzelésem volt arról, mi a különbség a természettudományi és a bölcsészettudományi művek között a rövidítések és a képletek hasznosságában. Úgy gondoltam, hogy egy nyelvtudományi műhöz semmit nem tesz hozzá, ha telezsúfolják képletekkel. Csak nehezíti a megértést. Ez kritikai megjegyzés volt, de Ferenczy Gyula nem sértődött meg, sőt, mivel tudta, hogy fordítok a Gondolat Kiadónak, és emlékezett a Revzin és Rozencvejg könyvéről szóló beszámolómról, meghívott az ELTE BTK akkor alakuló Fordító- és Tolmácsképző Csoportjába fordítástechnikát oktató egyetemi adjunktusnak.

4.8. A nyolcadik sorsszerű véletlen: találkozásom egy műfordítóval

Az eddig felsorolt hét sorsszerű véletlen vezetett el életem nagy napjához. Amint már említettem, 1973. szeptember 21-én délelőtt lezajlott az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Csoportjának első évnyitója az ELTE Ménesi úti kollégiumában, és délután lezajlott az esküvőm néhai Bart István (†2019) műfordítóval, az Európa Könyvkiadó szerkesztőjével.

Bart Istvánnal való találkozásom volt a legfontosabb sorsszerű véletlen az életemben, és tényleg a véletlennek volt köszönhető. Az 1973-as év nyara a Fordító- és Tolmácsképző Csoport (később Központ, majd Tanszék) működésének előkészítésével telt. Az alapító csapat csak öt tagból állt, tehát volt lehetőségünk megbízott oktatókat felkérni. Leendő főnököm megkért, hogy keressék egy olyan gyakorló műfordítót, akit meghívhatnánk óraadónak az angol csoporthoz. Meg is szereztem Bart Istvánnak, az Európa Kiadó szerkesztőjének a telefonszámát, akiről azt mondták, hogy nagyon tehetséges fiatal műfordító. Felhívtam, megbeszéltük a találkozót a Szófia Étteremben, amely akkor az Európa Kiadó épületének földszintjén volt. Leültünk, rendeltünk, majd én mindjárt rátértem a lényegre, hogy lenne-e kedve nálunk fordítási szemináriumokat tartani. Mire ő mindjárt azt felelte, hogy nem, mert fordítani szeret, de tanítani nem. Ez kissé kínos helyzet volt, mert a rendelést már feladtuk, valamiről csak beszélgetni kellett. Végül ez a beszélgetés olyan jól sikerült, hogy 1973. szeptember 21-én összeházasodtunk.

Fordításkutatóvá válásomban nagy szerepet játszott, hogy ezután 47 évet éltem együtt egy igazi műfordítóval, akinek óriási fordítói életműve van. Azért írom jelen időben, mert a fordításait újra és újra kiadják. Az angol és az amerikai irodalom legnagyobb műveit fordította Walter Scott-tól Jonathan Franzénig. Több mint 250 mű szerepel a fordítói életművében. Ez az együttélés igazi fordítókutatás (*Translator Study*) volt. 47 éven keresztül tanulmányozhattam egy jelentős fordító fordítási kompetenciáját. Ő kissé szkeptikusan, de jóindulattal figyelte a törekvéseimet, tisztában volt vele, hogy amit ő tud, azt nem lehet mikroszkóp alatt tanulmányozni. Illetve lehet, de nem érdemes. Ennek ellenére több közös fordítástechnikai könyvet írtunk, amelyekben ő készítette a fordításokat, és én magyaráztam az ő átváltási műveleteit (Bart, Klaudy és Szöllősy 1996, Bart és Klaudy 2003). Nemrég írtam egy tanulmányt egy Bart István által fordított mondatról (Klaudy 2021), és még a jövőben is tervezek kutatásokat végezni az ő fordítói életműve alapján.

5. A fordításkutatás előzményei a fordítóképzésben

Tehát eljutottunk a Fordító- és Tolmácsképző Csoport megalakulásáig 1973. szeptember 21-én, de tévedés lenne azt gondolni, hogy ez azonnal a fordítástudományi kutatómunka megindulását jelentette. Ehhez meg kellett teremteni azt a tudományos kontextust, ahol van értelme fordítástudományi kutatásokat végezni, és ez nem ment egyik napról a másikra.

A tanszéki viták kezdetben a gyakorlat és az elmélet arányáról folytak. Kétféle elképzelés harcolt egymással a tanárok körében. Amint ezt már más helyütt megírtam (Klaudy 2019), a tanszék minden tanárának volt fordítási és/vagy tolmácsolási gyakorlata. Az első, a többségi vélemény az volt, hogy gyakorlat először, gyakorlat másodszor és gyakorlat harmadszor. Az elmélet fölösleges, és csak időt vesz el. A má-

sodik, a kisebbségi vélemény az volt, hogy a gyakorlat mellett szükség van elméleti tudatosításra is. Én természetesen a második véleményt képviseltem.

A következő kérdés az volt, hogy milyen elméletre van szükség a fordítóképzésben. Irodalomtudományra? Nyelvtudományra? Országismeretre? Gondoljunk arra, hogy a fordítás nyelvészeti megközelítése a 70-es években még nagyon friss. Az első fordítástudományi művek – Mounin (1963), Nida (1964), Catford (1965) – még el sem jutottak hozzánk. A fordítástudomány (*Translation Studies*) terminus sem létezik még, mert Holmes 1972-es AILA konferencián tartott előadása (*The Name and Nature of Translation Studies*) csak jóval később jelenik meg (1988). Empirikus kutatásokról pedig csak a 80-as évek végén kezdenek beszélni nemzetközi konferenciákon, például Gile 1986-ban Triesztben, vagy Toury 1989-ben Savonlinnában. Mindkét előadás jóval később jelent csak meg nyomtatásban (Gile 1990, Toury 1991).

Ezen a helyzeten próbáltunk Bart Istvánnal közösen segíteni, amikor szerkesztettünk egy fordításelméleti szöveggyűjteményt, amely kétszer is megjelent a 80-as években. Célunk az volt, hogy megismertessük a nemzetközi fordításelméleti szakirodalmat magyar fordításban. Az 1980-ban megjelent kötet szerzőinek listája ma is vállalható: Barhudarov, Catford, Jakobson, Kade, Komisszarov, Neubert, Nida, Mounin, Popovic, Reiss, Revzin és Rozencvejk, Svejcer. Ha pedig megnézzük az alfejezetek címét, látható, hogy abból szépen kirajzolódik egy féléves kurzus anyaga: (1) A fordítás elmélete, (2) A fordítás folyamata, (3) Az ekvivalencia, (4) Transzformációk, (5) A fordítás címzettje, (6) Gépi fordítás.

6. A véletlen szerepe kutatási eredményeimben

Ha kutatási eredményeimről kérdeznék, hármat szoktam említeni: az első a fordított szövegek kvázi-helyességének leírása, (1987, 2004) a második a dinamikus kontrasztok elméletének és az átváltási műveletek rendszerének kidolgozása (1994, 1999b, 2003, 2018), a harmadik az aszimmetria hipotézis felállítása (2001, 2009). Bár itt már nem beszélhetünk sorsfordító véletlenekről, azért a véletleneknek itt is szerepük volt abban, ahogyan a kutatási témáim rám találtak.

Engem kezdetben a fordítástechnika oktatásának problémái vezettek a kutatási kérdéseimhez. Tanácstalan voltam a fordítások javításában. Mivel volt már némi fordítási tapasztalatom, ki tudtam javítani a hallgatói fordításokat, de abban voltam tanácstalan, hogyan indokoljam a javításaimat. Mindenképpen el akartam kerülni az olyan típusú általános indoklásokat, hogy „*Ez így nem szép.*”, „*Ez így nem magyaros.*”, „*Ez így magyartalan.*”. Itt megint a véletlen segített. Bart István révén megismerkedtem az Európa Kiadóban dolgozó kontrollszerkesztők, belső szerkesztők, kéziratelőkészítők munkájával. Elkértem a kontrollszerkesztett fordításokat, és kijegyzeteltem a lektori javításokat. Láttam, hogy itt mindenki nagyon határozottan követ egy bizonyos kiadói normát, amelyet senki sem írt le, csak szájhagyomány

útján adja át az egyik nemzedék a másiknak. Akkor határoztam el, hogy megpróbálom ezt a szerkesztői szájhagyományt nyelvészetileg megmagyarázni, leírni és rendszerbe foglalni, azaz oktathatóvá tenni.

Mivel a javítások minden kezdő fordító munkájában nagyon egyformák voltak, arra is gondoltam, hogy le kellene írni általánosságban a kezdő fordítók fordításainak jellegzetességeit. Majd egy lépéssel tovább lépve, arra gondoltam, jellemezni kellene általában a fordítók által előállított magyar szöveget. Miben különböznek a fordított magyar szövegek a nem fordított magyar szövegektől? Akkor került a kezembe – megint csak véletlenül – Papp Ferenc tanulmánya a kvázi-helyességről (1972). Ő az oroszul tanuló magyarok dolgozataiban mutatta ki a kvázi-helyességet, amelynek az volt a lényege, hogy egyenként minden orosz mondatuk grammatikailag helyes, az egész orosz szövegük mégis idegenszerű. Ez az, gondoltam, ez az, amit kerestem, ilyenek az én hallgatóim fordításai is. Azt is Papp Ferencnek köszönhetem, hogy már a 70-es években találkoztam a korpuszépítés fogalmával, és kandidátusi értekezésemben 20 orosz, 20 fordított magyar és 20 eredeti magyar műből kiválasztott részlet elemzése alapján számszerűen is ki tudtam mutatni, hogy az oroszból fordított magyar szövegek mind a grammatikai tagolás, mind az aktuális tagolás (téma-réma tagolás) típusainak tekintetében különböznek az eredeti magyar szövegektől. A kandidátusi értekezésemet 1981-ben védtem meg, de csak 1987-ben jelent meg könyvalakban. A téma-réma viszonyok eltolódása a fordításban később is gyakori kutatási témám lett, kidolgoztam angol–magyar vonatkozásban is (2004).

Ugyancsak a fordítástechnika oktatásának hatékonyabbá tételét szolgálta következő kutatási eredményem: a dinamikus kontrasztok elméletének és az indoeurópai nyelvek és a magyar nyelv közötti átváltási műveletek rendszerének kidolgozása. Itt a véletlennek csak annyi szerepe volt, hogy a 90-es évektől kezdve a Fordító és Tolmácsképző Csoportban én tartottam a fordításelméleti előadást az összes nyelvi csoportnak, és a teljesítés feltételeként a német és francia csoportnak is kellett példatárat készítenie az átváltási műveletekből, amit az orosz és az angol nyelvi csoporttal már korábban elkezdtem. Amikor a német és a francia példatárakat is megkaptam, akkor láttam, hogy mind a négy nyelv (angol, német, francia, orosz) hasonlóan áll szemben a magyarral, és hasonló átváltási műveletekre kényszerítik a fordítókat. Akkor határoztam el, hogy leírom és rendszerbe foglalom az indoeurópai–magyar fordítás folyamatában életre kelő kontrasztokat, ezeket neveztem dinamikus kontrasztoknak, és azokat az átváltási műveleteket, amelyeket a fordítók rendszeresen végeznek ezeknek a kontrasztoknak a leküzdésére. Ez lett a nagydoktori disszertációm, és később több könyvem, tanulmányom témája (1994, 1999b, 2018), majd angolul is megjelent 2003-ban és 2007-ben.

A harmadik kutatási eredményem már nem az oktatás igényeiből fakadt, de arra is egy véletlen vezetett. A 90-es évektől foglalkoztam az explicitációval, először egy belgrádi FIT konferencián tartottam róla előadást 1990-ben, aztán Bécsben 1992-ben, majd Szombathelyen szintén 1992-ben, és amikor a szombathelyi konferencia

előadásainak kötetébe megírtam az explicitációról szóló tanulmányt (1993), a vége felé leírtam azt a kifejezést, hogy „vice versa”, mert az addigi adataim azt mutatták, hogy ahol egy nyelvpárban explicitáció van az egyik irányban, ott implicitáció van a másik irányban. Például, ha magyarra fordításban a hosszú indoeurópai nominális szerkezetek balra helyezéséhez szemantikailag üres melléknévi igenévre van szükség (*való, lévő, történő* stb.), akkor az indoeurópai nyelvekre való fordításban ezek biztosan kimaradnak. Vagy ha a magyarra fordításban konkretizáljuk az idéző igét, akkor az indoeurópai nyelvekre való fordításban biztos generalizálni fogunk, azaz általánosabb jelentésű igét fogunk választani.

Amikor leírtam, hogy „vice versa”, ránéztem erre a kifejezésre, és elgondolkodtam: biztos, hogy ez így van? Biztos, hogy ezek szimmetrikus műveletek? Később több empirikus kutatással is kimutattam, hogy az implicitáció és az explicitáció nem szimmetrikus művelet, mert a fordítók sokszor elmulasztják az implicitációt akkor is, amikor erre lehetőségük lenne (pl. Klaudy és Károly 2005). Ha az aszimmetria hipotézist bizonyítani lehetne, akkor ez igazolná, hogy az explicitáció univerzális fordítási művelet. Az aszimmetria hipotézisről külföldön egy koppenhágai EST (*European Society for Translation Studies*) konferencián tartottam előadást 2001-ben, de csak 2009-ben írtam meg a Eugene Nida 90 éves születésnapjára készült emlékkönyv számára. Azóta az aszimmetria hipotézist több nyelvpárban is vizsgálták kisebb és nagyobb korpuszokon több-kevesebb eredménnyel: Denturck (2012), Becher (2011), Konšalová (2007). Ezeket a nemzetközi kutatásokat részletesen bemutattam 2014-ben, de azóta is többen próbálkoztak az aszimmetria hipotézis bizonyításával vagy cáfolatával. A lényeg az, hogy az aszimmetria hipotézis vizsgálata bekerült a fordítástudomány nemzetközi vérkeringésébe.

7. Sorsfordító találkozások

A sorsszerű véletlenek mellett szeretnék megemlékezni néhány sorsfordító találkozásról is, bár ennél sokkal több volt, most csak négyről fogok beszélni.

Sorsfordító volt a találkozásom Papp Ferenc akadémikussal, a témavezetőmmel. Huszonöt évig minden évben részt vettem az általa rendezett ruszisztikai konferenciákon, ott ismerkedtem meg a számítógépes nyelvészet eredményeivel. Nagy támogatója volt az empirikus kutatásoknak, ő tette lehetővé, hogy az egyik ruszisztikai konferencián az egész nagylétszámú konferenciával elvégeztethessem a fordított és nem fordított magyar szövegek felismerésével kapcsolatos kísérletet, amelynek eredményeit beépítettem kandidátusi értekezésembbe. Amikor különböző fordítástudományi szekciókat és szakosztályokat hoztam létre a 80-as években, mindig számíthattam rá, hogy az akadémián belül támogatni fog.

Fontos szerepet játszott a pályafutásomban Mona Baker, akivel 1992-ben találkoztam a Brightonban rendezett FIT (*International Federation of Translators*) kon-

ferencián. Véletlenül beült az előadásomra, majd utána felkért a *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* „Explicitation” szócikkének megírására (1998). Ez az enciklopédia azóta is alapműnek számít a fordítástudományban, nagy megtiszteltetés szerepelni benne.

Nemzetközi kapcsolataimban sokat köszönhetek Anthony Pymnek, aki az 1990-es évek végén nemzetközi hírű, világjáró fordításkutatóként egyszer csak megjelent a tanszékünkön (nem is mertük volna meghívni), majd pártfogásába vett minket, és rendszeres plenáris előadója lett a tavaszi konferenciáinknak. Mindig izgalmas, vitákat kiváltó előadásokat tartott. 2000-ben alapítottuk az *Across Languages and Cultures* című nemzetközi fordítástudományi folyóiratot az Akadémiai Kiadónál az én főszerkesztéssel. Ő akkor éppen itt volt Budapesten, máig emlékszem konzultációinkra és hasznos tanácsaira. Azóta is tagja a szerkesztőbizottságnak, és mindig számíthatunk szakszerű és azonnal küldött bírálataira.

Sokat köszönhetek Károly Krisztina és Fóris Ágota barátságának és a velük való szoros szakmai együttműködésnek. Károly Krisztinának témavezetője voltam, Fóris Ágotával az alkalmazott nyelvészeti konferenciák szervezésében dolgozunk együtt. Károly Krisztinától rengeteget segítséget kapok folyamatosan a Fordítástudományi Doktori Programban. Mindkettőjükre jellemző, hogy folyamatosan, minden viszonzás nélkül bármennyi időt hajlandók befektetni a tudományos munkába és a tudományszervezésbe. Először a 60-ik születésnapomra szerkesztettek egy nemzetközi köszöntőkötetet *New Trends in Translation Studies* címmel (2005), majd ezt az ajándékot megismételték még kétszer a 65-ik és a 70-ik születésnapomon *Nyelvek találkozása a fordításban* (2010), valamint *A fordítás titkos ösvényein* (2015) címmel.

Befejezésül: a fordításnak és a fordításkutatásnak köszönhetem, hogy egész életemben izgalmas kutatási kérdések álltak előttem. A kutatást most sem hagytam abba, erről tanúskodik az új tanulmánygyűjteményem a *Fordítástudományi dilemmák a 21. század elején* (2024), amely az utóbbi öt évben írt tanulmányaimból állt össze. Köszönetet szeretnék mondani az összes kollégámnak, a PhD-tanítványaimnak, az MA-hallgatóknak, hogy része lehetek ennek a nagy közösségnek, és azt kívánom, hogy ők is hasonlóan izgalmas dolgokkal foglalkozzanak egész életükben, és annyira élvezzék ezt a kimeríthetetlen témát, mint ahogy én élveztem az elmúlt években.

Irodalom

- Baker, M. 1992. *In Other Words*. London, New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203133590>
- Bart I., Klaudy K. 1980. *Fordításelméleti szöveggyűjtemény*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Bart I., Klaudy K. 1986. *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Bart I., Klaudy K., Szöllősy J. 1996. *Angol fordítóiskola*. Budapest: Corvina.

- Bart I., Klaudy K. 2003. *EU-fordítóiskola. Európai uniós szövegek fordítása angolról magyarra*. Budapest: Corvina.
- Becher, V. 2011. When and why translators add connectives? *Target* Vol. 23. No. 1. 26–47. <https://doi.org/10.1075/target.23.1.02bec>
- Castellano, L. 1988. ‘Get rich – but slow’. In: Picken, C. (ed.) *ITI Conference 2. Translators and Interpreters Mean Business*. London: Aslib.
- Catford, J. C. 1965. *A Linguistic Theory of Translation*. London: OUP.
- Chesterman, A. 2009. The Name and Nature of Translator Studies. *HERMES – Journal of Language and Communication in Business* Vol. 22. No. 42. 13–22. <https://doi.org/10.7146/hjlc.v22i42.96844>
- Denturck, K. 2012. Explicitation vs. Implication: a Bidirectional Corpus-based Analysis of Causal Connectives in French and Dutch Translations. *Across Languages and Cultures* Vol. 13. No. 2. 211–229. <https://doi.org/10.1556/acr.13.2012.2.5>
- Dezső L. 1971. A jelzős „főnévi csoport” kérdései a magyarban. *Nyelvtudományi Értekezések* 76. szám. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Dolmányos I. (szerk.) 1970. *Orosz forradalmárok a XIX. században. Herzen levelei*. Fordította: Klaudy Kinga. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Eichenbaum, B. 1974. Puskin útja a prózához, Korfestés díszletekkel, Puskin és Tolsztoj, Csehov. In: Eichenbaum, B. *Az irodalmi elemzés*. Tanulmánykötet. 105–122, 175–178, 212–230, 306–320. Fordította: Klaudy Kinga. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Ferenczy Gy. 1973. *A többtagú nominális szerkezetek szintagmatikája az orosz nyelvben*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Budapest: Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Nyelvi Intézete.
- Ferenczy Gy. 1972. *Rendszerező-gyakorló orosz nyelvtan 25 blokkban*. Budapest: A TIT Idegennyelv-oktatási Központjának kiadványa.
- Gile, D. 1990. Scientific research vs. personal theories in the investigation of interpretation. In: Gran, L., Taylor Ch. (eds) *Aspects of applied and experimental research on conference interpretation*. Udine: Campanotte Editore. 28–41.
- Holmes, J. 1972. The Name and Nature of Translation Studies. 1st. ed. *APPTS Series of the Translation Studies Section, Dept. of General Literary Studies*. Amsterdam: University Press. 2nd. ed. In: Holmes, J. 1988. *Translated!* Amsterdam: Rodopi. 67–80.
- Károly, K., Fóris, Á. (eds) 2005. *New Trends in Translation Studies. In Honour of Kinga Klaudy*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly K., Fóris Á. (szerk.) 2010. *Nyelvek találkozása a fordításban. Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Károly K., Fóris Á. (szerk.) 2015. *A fordítás titkos ösvényein. Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Klaudy K. 1981. *Fordítás és aktuális tagolás*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE BTK Fordító és Tolmácsképző Csoport.
- Klaudy K. 1987. Fordítás és aktuális tagolás. *Nyelvtudományi értekezések* 123. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy, K. 1993. On explicitation hypothesis. In: Kohn J., Klaudy K. et al. (eds) *Transfere neesse est... Current Issues of Translation Theory*. In honour of György Radó on his 80th birthday. Szombathely: Dániel Berzsényi College. 69–77.

- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítástechnikai példatárral.* Budapest: Scholastica. <https://mek.oszk.hu/22600/22623>
- Klaudy, K. 1998. Explication. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies.* London: Routledge. 80–84. <https://doi.org/10.4324/9780203359792-32>
- Klaudy K. 1999a. *Bevezetés a fordítás elméletébe.* Budapest: Scholastica. (ötödik átdolgozott kiadás). <https://doi.org/10.1556/9789634541936>
- Klaudy K. 1999b. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Angol, német és orosz fordítástechnikai példatárral.* Budapest: Scholastica. (ötödik átdolgozott kiadás). <https://doi.org/10.1556/9789634541943>
- Klaudy K. 2001. Az aszimmetria hipotézis. In: Bartha M. (szerk.) *A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai.* Székesfehérvár: KJF. 371–378. <https://mek.oszk.hu/23300/23380>
- Klaudy, K. 2003, 2007. *Languages in Translation. Lectures on theory, teaching and practice of translation. With illustrations in English, French, German Russian and Hungarian.* Budapest: Scholastica. <https://mek.oszk.hu/21900/21993>
- Klaudy K. 2004. A kommunikatív szakaszhatárok eltűnése a magyarra fordított európai uniós szövegekben. *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. szám: 389–407. <http://nyelvor.c3.hu/period/1284>
- Klaudy, K. 2009. The Asymmetry Hypothesis in Translation Research. In: Dimitriu, R., Shlesinger, M. (eds) *Translators and their readers. In Homage to Eugene A. Nida.* Brussels: Les Editions du Hazard. 283–303.
- Klaudy K. 2014. Újabb kutatások az aszimmetria hipotézis bizonyítására. In: Bárdosi V. (szerk.) *Szövegalkotó gyakorlatok, nyelvteremtő praktikák.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 113–121.
- Klaudy K. 2018. Az átváltási műveletek rendszere. *Modern Nyelvoktatás* 24. évf. 2-3. szám 5–16. <https://ojs.elte.hu/modernnyelvok/issue/view/145>
- Klaudy K. 2019. A társadalmi megrendelés szerepe a fordítástudomány fejlődésében: az OFFI és a fordítóképzés kapcsolatának kezdetei. In: Szoták Sz. (szerk.) *Az állami fordítószolgálat 150 éve.* Budapest: OFFI. 47–61.
- Klaudy K. 2021. A fordításspecifikus explicitációról húsz év után. In: Fata I., Fischer M., (szerk.) *Tudományterületek találkozása. Köszöntő kötet Muráth Judit tiszteletére.* Pécs: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar. 202–216.
- Klaudy K. 2024. *Fordítástudományi dilemmák a 21. század elején.* Válogatott fordítástudományi tanulmányok. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Klaudy, K., Károly, K. 2005. Implication in Translation: Empirical Evidence for Operational Asymmetry in Translation. *Across Languages and Cultures.* Vol. 6. No. 1. 13–29. <https://doi.org/10.1556/Acr.6.2005.1.2>
- Konšalová, P. 2007. Explication as a universal in syntactic de/condensation. *Across Languages and Cultures* Vol. 8. No. 1. 16–31. <https://doi.org/10.1556/Acr.8.2007.1.2>
- Mounin, G. 1963. *Les problèmes théoriques de la traduction.* Paris: Gallimard.
- Nida, E. 1964. *Toward a Science of Translating: with Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating.* Leiden: Brill.
- Papp, F. 1972. Okocsatyelnaja redakcija tyeksztovih jegyinyic dlinnee predlozseniya ili kvazi pravilnoszty recsi lic oszvoivsih russzkij jazik. *Slavica* Vol. XII. 27–41.

- Percov, V. 1976. A művészi sokféleségről. In: Percov, V. *Nagy idők mesterei*. Tanulmánykötet. 48–92. Fordította: Klaudy Kinga. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Robin E., Malaczkov Sz., Kovalik-Deák Sz. 2023. *Így született a magyar fordítástudomány. Doktori kutatások 2003–2023*. Budapest: ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program. https://www.eltereader.hu/kiadvanyok/https-www-eltereader-hu-media-2023-03-igy-szzuletett-a-magyar-forditastudomany_robin_malaczkov_kovalik-deak-pdf
- Revzin, I.I., Rozenecvejg, V. Ju. 1964. *Osznovi obscssevo i masinnovo perevoda*. Moszkva: Viszsaja skola.
- Tarnóczy L. 1966. *Fordítókatalauz*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Toury, G. 1991. Experimentation in Translation Studies: Achievements, Prospects and Some Pitfalls. In: Tirkkonen-Condit, S. (ed.) *Empirical Research in Translation and Intercultural Studies*. Tübingen: Gunter Narr. 45–66.